

Arheologija Italije u kasnoj antici i ranom srednjovjekovlju

Neil Christie, *From Constantine to Charlemagne: An Archaeology of Italy, AD 300–800*. Aldershot: Ashgate, 2006, 604 str.

Neil Christie, nastavnik na Odsjeku za arheologiju Sveučilišta u Leicesteru i jedan od najznačajnijih britanskih arheologa na polju postklasične arheologije Italije, stručnjacima je poznat kao autor značajne monografije o Langobardima (*Lombards*, 1995) i urednik više vrijednih zbornika o „transformaciji rimskoga svijeta“ u kasnoj antici (*Towns in Transition: Urban Evolution in Late Antiquity and the Early Middle Ages*, 1996. i *Landscapes of Change: Rural Evolutions in Late Antiquity and the Early Middle Ages*, 2004). Svoje bogato iskustvo arheološkog istraživanja u Italiji nedavno je sazeo u opsežnu knjigu obećavajućeg naslova: *Od Konstantina do Karla Velikog: arheologija Italije između 300. i 800. godine*. Nastojeći obuhvatiti vremenski raspon od pet stotina godina koje razdvajaju (odnosno povezuju) „prvog kršćanskog“ i „prvog europskog“ cara, Christie se prihvatio teške zadaće da na temelju „slika kasnoantičke i ranosrednjovjekovne Italije“, pokuša odgovoriti na pitanje: kako su i u kojoj mjeri povijesne promjene tijekom tih nekoliko stoljeća utjecale na izgled i život talijanskih gradova i izvangradskih naselja?

Prvi dojam koji na čitatelja ostavlja Christiejevo djelo jest to da je *Od Konstantina do Karla Velikog* bila zamišljena kao značajna knjiga. Moglo bi se reći da ona to uistinu i jest. Ponajprije, Christie se, kao arheolog koji piše za povjesničare, uz obilnu arheološku građu oslonio i na velik broj pisanih izvora, jasno pokazujući da, bez obzira na proširene razlike, povijest i arheologija mogu (i moraju) uspostaviti za obje plodonosnu suradnju. To opažanje, dakako, još ne znači da će svi njegovi zaključci zadovoljiti sve povjesničare, a još manje arheologe. Međutim, nemoguće je osporiti autorovu kompetenciju da sažme i prikaže nedavni razvoj talijanske kasnoantičko-ranosrednjovjekovne arheologije, kao i njegovo dobro poznavanje pisanih izvora. Nadilazeći „regionalizme“ talijanske postklasične arheologije, Christie upravo znakovito oslikava blagotvoran učinak zanimanja i djelatnosti britanskih arheologa na Sredozemlju. Stoga, čak i s gotovo obeshrabrujućim tempom suvremenoga znanstvenog izdavaštva, Christiejeva će temeljita sinteza, za publiku engleskog govornog područja, zadovoljiti potrebu za kvalitetnim i mjerodavnim *up-to-date* pregledom razmatrane problematike. Sa svojih više od 500 stranica teksta, pedesetak stranica bibliografskih jedinica, velikim brojem tlocrta i fotografija i iscrpnim kazalom, *Od Konstantina do Karla Velikog* će, barem još neko vrijeme, ostati pouzdan vodič za postklasičnu arheologiju Italije.

Arheologija Italije je podijeljena u 6 poglavlja. U prvom poglavlju *Izvori i konteksti* (15-719 Christie, nakon kratkog osvrtu na korištene pisane izvore, ocrta temeljne obrise povjesnice razdoblja u razmatranju, te poglavlje zaključuje procjenom broja stanovništva (postavljajući ujedno i pitanje njihova identiteta) i osvrtom na političku geografiju „Italije u tranziciji“. Četiri jasna zemljovida (usprkos malim nedostacima) vrlo dobro prate tekst i pomažu smještanju sažete povjesnice u konkretan prostor.

Drugo poglavlje naslovljeno je *Crkva i društvo* (73-182). U prvom dijelu poglavlja Christie propituje narav procesa kristijanizacije Italije. Upozoravajući na važnost uočavanja uzoraka uočljivih kod izgradnje crkava, usredotočuje se ponajprije na njihov broj i gustoću rasprostiranja te promjene njihove veličine. Na temelju vrlo širokog spektra razli-

čitih pokazatelja, nastoji rasvijetliti odnos svjetovnih moćnika (konkretno mjesnih tradicionalnih elita i novih barbarskih vladara) prema Crkvi, odnosno ulogu Crkve u procesima preoblikovanja društva. U drugom dijelu poglavlja, Christie razmatra promjene uzoraka pokapanja, značenje relikvija za pokrete hodočasnika, razvoj monaštva te, konačno, odraz života Crkve u natpisima, epitafima i grafitima kasnoantičke i ranosrednjovjekovne Italije.

Treće poglavlje, *Urbane evolucije* (183-280), uobličeno je problemima proizišlim iz fenomena transformacije rimskog grada u kasnoj antici. Propitujući sudbinu gradova, Christie je, čini se, ne negirajući ponegdje razorna djelovanja i očite procese nepovratne degradacije gradskog načina života, sklon naglašavanju preživljavanja određenih elemenata rimskog urbanog načina života u promatranom razdoblju. Naime, upozoravajući na intenzivnu militarizaciju kasnoantičkog društva (sa svim njenim posljedicama) i smanjenje gradova, autor usmjerava svoju pažnju ponajprije na čitav niz novih uporaba *spolia* klasičnog rimskog urbaniteta. Razmatranje o životnom prostoru unutar gradova, kvaliteti života i mjestima ukopa, Christie završava uočavanjem trenda osnivanja novih (vrsta) gradova.

Četvrto poglavlje, *Obrana i moć* (281-399), osim što je najduži, vjerojatno je i naj-snažniji dio Christiejeve knjige. Nastojeći proniknuti u razloge, ritam i uzorke utvrđivanja talijanskih kasnoantičkih naselja, Christie – osim suverenog izlaganja zanimljivog materijala – postavlja i niz vrlo inspirativnih pitanja o odnosu procesa utvrđivanja i moći. Uzevši na primjer problem izgradnje gradskih utvrda tijekom kasne antike („Jesu li bedemi znak straha ili demonstracije moći?“; „Služe li oni obrani od napada izvana ili kontroli onih unutar zidina?“) te naglašavajući uočavanje značenja rušenja prethodnih struktura radi njihove izgradnje, Christie potiče na razmatranje o pojavi „ideje zida“ i njezina značenja u konkretnim okolnostima.

Šesto poglavlje naslovljeno *Ruralno naselje i uzorci promjene* (401-496) vodi čitatelja izvan gradskih naselja. Polazeći od ruralnih oblika naseljenosti karakterističnih za kasno Rimsko Carstvo, Christie upozorava na stanje istraživanje te značenje novijih otkrića na tome području. Kao ključne ishodišne točke svojeg razmatranja autor uzima rimske seoske vile, izvangradske crkve i samostane. Propitujući ulogu „barbara“ u upravljanju zemljom, Christie upozorava i na zanimljiv odnos između porasta nesigurnosti i oblikovanja „privatnih oblika obrane“ utjelovljenih utvrđenim brežuljcima, refugijima i naseljenim špiljama. Razmatrajući – prema vlastitom priznanju – još nedovoljno istražen fenomen izvangradskih obrazaca naseljavanja i načina života, Christie zaključuje da se ruralni krajobraz, usprkos ratovima, depopulaciji i drugim nedaćama, nije radikalno promijenio te da je „zemlja ostala produktivna i u nečijem posjedu“ tijekom većeg dijela razmatranog razdoblja.

U posljednjem, zaključnom poglavlju *Življenje (i umiranje) u kasnoantičkoj Italiji* (497-509) Christie priznaje da je u prethodnim poglavljima nastojao „oslikati tek dio složene slike arheologije Italije u razdoblju između kasnog Rimskog Carstva i obnove Carstva na Zapadu“. Za njegov je način izlaganja znakovito da je poglavlje posvećeno zaključcima ujedno i najkraće. Podsjećajući na ogroman utjecaj koji su na „transformaciju kasne antike“ izvršile (ili mogli imati) prirodne nepogode, Christie zaključuje da je svijet kakav je bio oko 300. godine tijekom idućih pola tisućljeća doživio velike promjene – „neke dramatične, neke postupne, neke potaknute ljudskim djelovanjem, a neke djelovanjem prirode“.

Nastojeći ukratko ocijeniti vrijednost Christiejeve knjige – oslonit ću se, možda preuzetno, na vlastito iskustvo. Naime, uzevši u ruke Christijevu *Arheologiju Italije*, bio sam

uvjeren da se radi o *izuzetno korisnoj* knjizi. Premda sam to mišljenje u osnovi zadržao i nakon čitanja, moram priznati da je moje početno očekivanje donekle zasjenila spoznaja da se ne radi o *pretjerano pristupačnoj* knjizi. Naime, imajući na umu da je *Od Konstantina do Karla Velikog* plod rada arheologa, može se reći da je knjiga zaista pisana na način „pristupačan povjesničaru“. Međutim, usudio bih se reći da se ne radi o knjizi koja je, općenito uzevši, osobito „pristupačna čitatelju“. U formalnom smislu *Od Konstantina do Karla Velikog* je ogromna knjiga čijih petstotinjak gusto ispunjenih stranica (otisnutih relativno sitnim slovima) postavljaju trnovitu šumu oko dvorca u kojem se krije uspavana središnja misao. Štoviše, način navođenja (bilješke urešuju tekst u prosječnom omjeru od otprilike šest navoda po stranici), po mojem sudu, znatno otežava praćenje autorovih ekskurza. Konačno, i Christiejev, ne osobito jednostavan stil, njegov način organizacije razmatranog materijala, kao i razvoj argumentacije čitatelju dodatno otežavaju „dohvaćanje bitnoga“.

S obzirom na uočeno, moglo bi se reći da je *Od Konstantina do Karla Velikog* knjiga koju je teško, gotovo nemoguće sažeti. No, protivno upravo iznesenim primjedbama, to možda i nije njena slabost. Naime, opsežan materijal koji Christie obrađuje, kao i više no složena problematika koju na temelju tog materijala nastoji razmrsiti, opire se *per definitonem* svakom pojednostavljivanju. Posljedica toga jest da knjigu zaista nije moguće sažeti u jednostavnu (zadovoljavajuću ili pak provokativnu) tezu. Bilo to dobro ili loše, Christiejeva je *Arheologija Italije* pravi antipod nedavno objavljenom, sažetom i duhovitom *Padu Rima* Briana Warda Perkinsa (*The Fall of Rome and the End of Civilization*, 2005). Iako bi, za razliku od potonjega, Christiea – u kontekstu velike diskusije među arheolozima kasne antike i ranoga srednjeg vijeka – bilo ispravnije okrstiti „kontinuitetom“ nego „katastrofistom“, valja naglasiti da on u svojim tumačenjima pažljivo izbjegava svaku ishitrenost i radikalizam. To zorno pokazuje i njegov, na više mjesta iznesen zaključak (bilo na implicitan bilo na eksplicitan način) da svaki lokalitet valja promatrati zasebno, ponajprije stoga što svaki predstavlja „vrlo različit omjer elemenata kontinuiteta i diskontinuiteta“. Bez obzira na moguća neslaganja, pa i primjedbe (donekle formalne naravi) upućene njegovu načinu izlaganja, može se zaključiti da je Christie, oblikujući svoje izlaganje u četiri ključna problema (kristijanizacija, grad, selo, utvrde), ovom knjigom dao još jedan vrlo vrijedan doprinos istraživanju transformacije „talijanskog dijela“ kasnoantičkog svijeta.

Podsjećajući na činjenicu da je tijekom proteklih nekoliko desetljeća ponajprije urbana arheologija (ne zanemarujući važnost usustavljenog istraživanja ruralnih naselja) doživjela velik procvat, te upozoravajući na velik potencijal koji za istraživanje ljudskih populacija (sa svim posljedicama po povijesna tumačenja) pružaju nove tehnologije istraživanja DNK i stabilnih izotopa, *Arheologija Italije* može poslužiti – ako ne kao izazov – onda svakako kao poticaj na promišljanje hrvatskim arheolozima, povjesničarima i povjesničarima umjetnosti. Uza sve iznesene primjedbe, Christiejeva knjiga jest, ponajprije za stručnjake, temeljit i pouzdan pregled stanja istraživanja arheologije postklasične Italije. No, vjerujem da bi *Arheologija Italije* ipak najveću uslugu domaćoj zainteresiranoj akademskoj zajednici učinila kad bi, osim vrijednog podastiranja poredbenog materijala, domaće istraživače „dalmatinske kasne antike“ i hrvatskog ranog srednjovjekovlja potakla na promišljanje čitavog niza dosad slabije istraženih i/ili nejasno formuliranih problema. Vjerojatno bi bilo pretjerano poželjeti da netko od britanskih arheologa poput Christiea „baci oko“ i na drugu, istočnu stranu Jadrana.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI 42

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

The logo for FF press, featuring the letters 'FF' in a stylized font with a horizontal line through them, followed by the word 'press' in a lowercase, sans-serif font.

ZAGREB 2010.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 42

Izdavač

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača

Damir Boras

Glavni urednik

Hrvoje Gračanin

Uredništvo

Bruna Kuntić-Makvić (stara povijest)
Zrinka Nikolić Jakus (srednji vijek)
Hrvoje Petrić (rani novi vijek)
Željko Holjevac (moderna povijest)
Tvrтко Jakovina (suvremena povijest)
Silvija Pisk (mikrohistorija i zavičajna povijest)

Izvršna urednica za tuzemnu i inozemnu razmjenu

Kristina Milković

Tajnik uredništva

Dejan Zadro

Adresa uredništva

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120 150, 6120 158, faks ++385 (0)1 6156 879

Časopis izlazi jedanput godišnje

Ovi su Radovi tiskani uz financijsku potporu
Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Naslovna stranica

Iva Mandić

Grafičko oblikovanje i računalni slog

Boris Bui

Marko Maraković

Ivanka Cokol

Lektura

Julija Barunčić Pletikosić

Tisak

Hitra produkcija knjiga d.o.o.

Tiskanje dovršeno u prosincu 2010. godine

Naklada

200 primjeraka

*Časopis je dostupan na portalu znanstvenih časopisa Republike Hrvatske
Hrčku na adresi <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*